

JAROSŁAW STOLICKI

<https://orcid.org/0000-0002-8357-8101>

Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego

ELEKCJE NA URZĘDY ZIEMSKIE (SEJMIKI ELEKCYJNE) W WOJEWÓDZTWACH UKRAINNYCH W CZASIE WYGNANIA

Abstrakt: Historycy mało miejsca poświęcali sejmikom elekcyjnym, mimo że prawo wyboru kandydatów na urzędy ziemskie było jednym z najstarszych uprawnień zgromadzeń szlacheckich. Szlachta uzyskała je już w XV w., co zostało potem potwierdzone w konstytucjach. Sejmiki elekcyjne na Litwie wprowadzono w II Statucie. Obywatele ziem inkorporowanych do Korony w 1569 r. przejęli większość zwyczajów koronnych. W drugiej połowie XVII w. sejmiki województw ukraińskich zbierały się na wygnaniu. Elekcje odbywały się, mimo że podczas wygnania sądy ziemskie tych województw nie funkcjonowały.

Słowa kluczowe: elekcje urzędników, województwa ukraińskie (kijowskie, braclawskie, czernihowskie), uniwersały, przywileje.

Abstract: Historians have paid little attention to election sejmiks, even though the right to elect candidates for land offices was one of the oldest powers of assemblies of the nobility. They had obtained this right already in the fifteenth century, which was later confirmed by constitutions. Election sejmiks were introduced to Lithuania by the Second Statute. The citizens of the lands incorporated into the Crown in 1569 adopted most of the Crown customs. In the second half of the seventeenth century, sejmiks of the Ukrainian provinces gathered in exile. Elections took place even though the land courts of these provinces did not function during the exile.

Keywords: elections of officials, Ukrainian provinces (of Kiev, Bratslav, Chernihiv), universals, privileges.

Sejmiki elekcyjne w Koronie budziły niewielkie zainteresowanie historyków. Zostały dostrzeżone już przez Adolfa Pawińskiego, który zebrał przepisy prawne oraz przedstawił podstawowe informacje dotyczące odbywania elekcji w województwach kujawskich. Nie ograniczył się do ich krótkiego omówienia, ale wyciągnął też dwa wnioski, zgodne zresztą z całościową oceną instytucji sejmiku. Wymiar sprawiedliwości spadł

na ostatnie miejsce zainteresowań szlachty w okresie, kiedy „tak bujnie rozrosło się drzewo sejmikowania politycznego”¹. Winą za to obciążył szlachtę i zasadę jednomyślności, stosowaną „do wyborów na urzędy sądów ziemskich”. Szczytowy moment osiągnął ten upadek w epoce saskiej. W następnych monografiach badacze przedstawiali raczej przykłady, w kilku tylko pracach znajdujemy bardziej ogólne uwagi². Stanisław Śreniowski i Józef Andrzej Gierowski skupili się na kwestii sposobu głosowania, a Stanisław Płaza dokonał zwięzłej charakterystyki sejmików, zwracając uwagę, że podczas elekcji rzadko podejmowano decyzje w sprawach publicznych.

Ważne ustalenia przedstawił również Karol Mazur³. Zjazdy elekcyjne na Litwie zostały powołane na mocy postanowień II Statutu Litewskiego. Na ziemiach inkorporowanych do Korony w 1569 r. elekcje zwoływali wojewodowie, a jeśli urząd ten nie był obsadzony – kasztelanowie, mimo że zgodnie z postanowieniami II Statutu Litewskiego powinien to robić monarcha. Szlachta zawiadamiała senatora o konieczności zwołania elekcji. Dość często występowały problemy z wyznaczeniem terminu i elekcje, z różnych powodów, nie odbywały się zaraz po tym, jak nastąpił wakat. Nominat składał po wybraniu przysięgę na rokach sądowych.

Z kolei w dwu monografiach sejmików litewskich: trockiego i brzeskiego poświęcono sejmikom elekcyjnym całkiem sporo miejsca⁴. Ze względu jednak na fakt, że parlamentaryzm koronny i litewski charakteryzowały znaczące odrębności, w niniejszym studium nie odnoszę się do elekcji na Litwie.

W wydanych aktach dwu najważniejszych sejmików koronnych, tj. proszowickiego i średzkiego, znajduje się całkiem sporo informacji o sejmikach elekcyjnych. Są one jednak bardzo lakoniczne. Stanisław Kutrzeba

¹ A. Pawiński, *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*, Warszawa 1981, s. 390–399, 484 (cyt. fragment s. 395).

² S. Śreniowski, *Organizacja sejmiku halickiego*, Lwów 1938, s. 41, 110–112; J.A. Gierowski, *Sejmik generalny Księstwa Mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*, Wrocław 1948, s. 149–150; S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa–Kraków 1984, s. 146–147.

³ K. Mazur, *W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648*, Warszawa 2007, s. 55–56, 79–82. Autor, pisząc o ich powstaniu, powołuje się na ustalenia Andrzeja Rachuby, m.in., że w statucie nie były one nazwane sejmikami, ale ocenia, że „przyjęto się je tak określać” w źródłach.

⁴ A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie. Sejmik trocki*, Warszawa 2000, s. 154–170; D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskolitewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013, rozdz. 5; także eadem, *Ustrój i funkcjonowanie sejmików elekcyjnych w powiecie brzeskolitewskim do 1764 roku*, w: *Po unii – sejmiki w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 43–57.

wydał jeden uniwersał mający standardowy charakter (uwzględnił sześć zgromadzeń). Kontynuator jego dzieła, Adam Przyboś, znalazł informacje na temat 50 sejmików (z lat 1620–1696)⁵. Dla jednego tylko zgromadzenia zachowały się nazwiska obranych kandydatów. Z kolei Włodzimierz Dworzaczek ustalił 45 elekcji, ale jedynie do jednej zachowały się protestacje dotyczące wydarzeń, które wówczas miały miejsce, a do kilku jeszcze w ogóle jakieś dokumenty. Zgodnie też z ówczesną praktyką uniwersały je zwołujące były streszczane w edycjach lub umieszczano ich fragmenty. W nowszych wydawnictwach akt sejmikowych również zostały uwzględnione⁶. O ile w aktach podolskich wymienione są jedynie dwa sejmiki elekcyjne, to więcej informacji posiadamy dla zjazdów ziemi chełmskiej i województwa lubelskiego. W aktach chełmskich zostało uwzględnionych 19 elekcji. W zdecydowanej większości brakuje związanych z nimi dokumentów, ale pięciokrotnie zachowało się laudum (w jednym z nich są wymienieni kandydaci). Henryk Gmiterek zaś ustalił 11 elekcji. Dla większości z nich podał dokumenty, w których dwukrotnie wymienieni są kandydaci. W wydanych ostatnio aktach województwa bełskiego uwzględniono trzy elekcje. Opublikowano należące do nich ważne dokumenty, nie tylko związane z wyborem kandydatów na urzędy⁷. Jedynie Michał Zwierzykowski, wcześniej przygotowując akta sejmiku średniego uznał, że elekcje stanowią osobną kategorię zgromadzeń ziemskich i pomijał je w kolejnych tomach.

Nie wiadomo dokładnie, jakie funkcje pełniły sejmiki w początkowym okresie, ale już na początku XV w. zdobyły prawo do obierania czterech kandydatów na urzędy sędziego i podsędka, a później także pisarza. Wchodzili oni w skład sądu ziemskiego, który ukształtował się w wieku XIV. Monarcha spośród zgłoszonych kandydatów powoływał urzędnika. Wcześniej to dostojnicy wskazywali ich panującemu. W przywilejach nieszawskich formalnie potwierdzono zmiany w procesie przejścia przez szlachtę uprawnień zgłaszania kandydatów do sądu przez szlachtę i odtąd należało ono do sejmiku. Było to też konsekwencją faktu, że instytucja ta uległa znacznemu umocnieniu po 1454 r., zresztą tak jak

⁵ ASWK, t. 1: 1572–1620, wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932, t. 2: 1621–1660, t. 3: 1661–1673, t. 4: 1674–1680, t. 5: 1681–1696, wyd. A. Przyboś, Wrocław–Kraków 1953–1983; ASWP, t. 1: 1572–1632, cz. 1: 1572–1616, cz. 2: 1616–1632, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957–1962.

⁶ *Akta sejmiku podolskiego in hostico 1672–1698*, wyd. i oprac. J. Stolicki, Kraków 2002; *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668*, wyd. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013 (dalej: ASZCh); *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, wyd. H. Gmiterek, Lublin 2016.

⁷ *Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1572–1655*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, Kraków 2020, nr 98, 123, 220.

wpływy szlacheckie, co było widoczne zwłaszcza w Wielkopolsce. Ustawy nieszwawskie były dla szlachty drogowskazami, a życie uzupełniło tkwiące w nich braki⁸. Zjawisku temu towarzyszyło osłabienie władzy królewskiej.

Konstytucja z 1550 r. uznawała wolne obieranie urzędników sądowych za warunek zachowania wolności szlacheckich. Potwierdziła to konstytucja sejmu koronacyjnego z 1588 r., w której zaznaczono, że podobne prawo ma obowiązywać w przypadku elekcji podkomorzego. „A takowe elekcyje opatruiemy *eadem securitate*, iako y Trybunalskich Sędziów”⁹. W niej potwierdzono również stare zwyczaje dotyczące zwoływania elekcji. Miał tego dokonać wojewoda w ciągu sześciu tygodni po tym, jak nastąpił wakat.

Zachowało się całkiem sporo informacji związanych z sejmikami elekcyjnymi województw braclawskiego, kijowskiego i czernihowskiego podczas wygnania. W niniejszym artykule przeanalizowano okres 1649–1700, kiedy te zgromadzenia obradowały poza miejscami zwyczajowymi¹⁰. Było to spowodowane prowadzonymi wojnami, utratą części lub całości województwa na rzecz Kozaków lub Moskwy, ewentualnie zamieszczeniem wewnętrznym. Miejscowości, w których obradowały zjazdy szlacheckie, były wyznaczane uniwersałem monarchy lub konstytucją. W latach 1648–1649 odbywały się one w różnych miejscach. Od roku 1653 był to już tylko Włodzimierz na Wołyniu. W uchwałach tych sejmików jest mocno podkreślone (i to bardziej niż w przypadkach, kiedy zgromadzenia odbywały się na miejscach zwyczajowych), że nowe miejsce obradowania jest zgodne z prawem. Gwoli ścisłości trzeba zauważyć, że w tym czasie kilkakrotnie sejmiki odbywały się w tradycyjnych miejscowościach (przeważnie w latach 1650–1651 oraz parokrotnie w latach sześćdziesiątych), ale uwzględniono je, ponieważ była to jedynie krótka przerwa podczas trwającego ponad pół wieku wygnania.

W literaturze zgodnie używa się pojęcia sejmiki elekcyjne. Z kolei w księgach grodzkich interesujące nas zgromadzenia są określane jako elekcje, podobnie zresztą jak te, podczas których miał miejsce wybór deputatów. W przypadku gdy podejmowano jakieś inne decyzje, używano

⁸ A. Pawiński, *Sejmiki ziemskie. Początek ich i rozwój aż do ustalenia się udziału posłów ziemskich w ustawodawstwie sejmu walnego 1374–1505*, Warszawa 1895, s. 20, 78–80.

⁹ VL 2, s. 8 (pkt 42); „Obieranie Sądu Ziemskiego y Podkomorskiego, y Przysięga Podkomorska”, ibidem s. 254. W niej rota przysięgi podkomorzego. Pewne kwestie dotyczące przysięgi urzędników regulowała też konstytucja z 1598 r. „O przysięgach Urzędników Ziemskich”, ibidem, s. 369.

¹⁰ Problem ten przedstawiłem w artykule *Miejsca odbywania sejmików koronnych na wygnaniu w latach 1648–1696*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 144, 2017, 3, s. 441–457.

określenia sejmik, jeżeli zaś zajmowano się jedynie podstawową czynnością, nazywano ten zjazd elekcją. Przy czym takie określenie znajdujemy w formule początkowej, gdzie czytamy, że akt elekcji został przyniesiony do oblatowania w grodzie, oraz na końcu samego dokumentu, kiedy zlecano marszałkowi zanieśenie go do grodu. Taki też jest tytuł dokumentu w księdze¹¹.

Pierwszy znany uniwersał z interesującego nas okresu nie pochodzi z czasów wygnania, bo został wydany w roku 1650, a więc w czasie, kiedy sejmiki województwa kijowskiego na krótko wróciły do Żytomierza. Wojewoda kijowski Adam Kisiel zwołał 19 marca elekcje podsędką i pisarza kijowskich na dzień 4 kwietnia¹². Wyjątkowo spotykamy się z uniwersałem, w którym wyznaczono jednocześnie dwie elekcje¹³. Warto zwrócić uwagę na krótki czas od wystawienia uniwersału do dnia wyboru. Na zawiadomienie szlachty i jej przyjazd do Żytomierza wojewoda przeznaczył niewiele ponad dwa tygodnie. Województwo kijowskie było bardzo obszerne, a uniwersał został wydany do szlachty z całego województwa („i powiatów do niego należących”). Dodatkowo sytuacja na Ukrainie po zakończeniu pierwszego etapu powstania Chmielnickiego była bardzo niespokojna. Ten czynnik zadecydował o odroczeniu elekcji, o czym wojewoda Kisiel zawiadomił obywateli tydzień później. Przyczyną przełożenia były wezwania monarchy, aby Kisiel nie opuszczał Kijowa „dla zatrzymania pokoju”¹⁴. O zagrożeniach i niebezpieczeństwie

¹¹ Adolf Pawiński (*Rządy sejmikowe*, s. 391) zwrócił uwagę, że wyraźna różnica, „jaka zachodziła między zebraniem elekcyjnym a sejmikiem”, dotyczyła faktu, że „obiór kandydatów odbywał się nie na zebraniu sejmiku obu złączonych województw kujawskich w Radziejowie, ale na zjeździe województwa jednego lub drugiego w głównym mieście”. Tak było też w Wielkopolsce, co podkreślił Michał Zwierzykowski, *Klasyfikacja sejmików na przykładzie funkcjonowania sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, w: *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, ks. 1, kom. red. M. Mikołajczyk [et al.], Białystok 2010, s. 593–594. I taka różnica nie była widoczna w przypadkach, gdzie jedno tylko województwo zbierało się na sejmiku. Uwaga ta odnosi się też do omawianych zgromadzeń.

¹² „Oblata uniwersału od wielm. jm. pana wojewody kijowskiego do ichm. panów obywatelów województwa kijowskiego”, Central’nij Derżavnij Īstoričnij Archiv Ukraїni (Kijów) (dalej: CDIAUK), f. 11 (księgi grodzkie żytomierskie), op. 1, ks. 13, k. 114v.–115.

¹³ 3 czerwca 1628 r. miał się odbyć sejmik elekcyjny województwa krakowskiego pisarza i podsędką ziemskiego krakowskiego. W aktach brak tych postanowień, ale na podstawie komentarza wydawcy możemy uznać, że elekcje odbyły się, ASWK, t. 2, s. 98. Nie były one jednak zwołane tego samego dnia. Wojewoda krakowski Jan Tęczyński uniwersał na elekcję pisarza wydał 2 maja, a 8 maja na ten sam dzień została zwołana elekcja podsędką.

¹⁴ Uniwersał wojewody kijowskiego, CDIAUK, f. 11, op. 1, ks. 13, k. 133–134.

ze strony czerni Kisiel zresztą pisał, sugerując ziemianom pozostanie w domach. Ale zarazem wskazywał, że wielu obywateli musi pojechać na sądy trybunalskie, gdzie miały być sądzone konserwy województwa. Jest więc w tym wyraźna sprzeczność.

Elekcje te zostały odłożone do sejmiku deputackiego. Wyznaczenie im tego terminu mogło oznaczać formalne zwołanie elekcji, ale mogła to być jedynie deklaracja o ich odłożeniu do najbliższego zgromadzenia, co wymagałoby zwołania ich ponownie. Brak w źródłach ponownych uniwersałów pozwala przypuszczać, że była to jedynie deklaracja. We wrześniu 1650 r. te elekcje nie odbyły się, mimo że sejmik deputacki zajął się także innymi kwestiami oprócz wybrania deputatów. Doszło do nich dopiero po kilkunastu latach.

Kolejny znany uniwersał pochodzi z 1654 r. Wojewoda czernihowski Krzysztof Tyszkiewicz 15 stycznia zwołał elekcję podkomorzego czernihowskiego na 4 maja do Włodzimierza. Po awansie dotychczasowego podkomorzego Mikołaja Firleja Broniowskiego na kasztelanię chełmską urząd ten wakował co najmniej pół roku¹⁵. Elekcji nie przeprowadzono w wyznaczonym terminie.

Od roku 1653 sejmiki województw ukraińnych odbywały się we Włodzimierzu. Początkowo miejsce to było wyznaczane dla sejmików przedsejmowych uniwersałami senatorów tych województw, którzy posiadali do tego upoważnienie monarchy, albo w deklaracjach dla sejmików relacyjnych lub deputackich¹⁶. Nie było więc ono stałe, tylko wskazywane każdorazowo. Na podstawie konstytucji sejmu z 1655 r. sejmiki relacyjne miały się odbyć we Włodzimierzu, ale podjęto też, dość zaskakującą, uchwałę dotyczącą elekcji urzędników ziemskich szlachty czernihowskiej: „Woiewodztwo Czerniechowskie, we Włodzimierzu relacją odprawi na Seymiku *Electionis Deputata*, insze zaś Seymiki *Electionum* na Urzędy Ziemskie *ad feliciora tempora* do Czerniechowa sobie odkładaia”¹⁷.

Nie wiadomo, dlaczego taka konstytucja została uchwalona. W połowie 1655 r. obywatele czernihowscy nie mieli żadnych nadziei na powrót do swych siedzib (po opanowaniu znacznej części Rzeczypospolitej przez Moskwę i tuż przed najazdem szwedzkim). Dlatego podczas następnego sejmu w 1658 r. zmieniono postanowienia tej konstytucji: „Seymiki, poki woyna trwać będzie, maią bydź tamże we Włodzimierzu odprawowane, gdzie y Urzędnicy Ziemscy, których ieszcze nie doszła elekcyja, obrani

¹⁵ Uniwersał wojewody czernihowskiego, 15 I 1654, CDIAUK, f. 28 (księgi grodzkie włodzimierskie), ks. 90, k. 737v.-738.

¹⁶ J. Stolicki, *Miejsca odbywania sejmików*, s. 446.

¹⁷ „Deklaracye Seymikow Koronnych”, VL 4, s. 236.

bydź maia; na którą elekcyą Wielmożny Woiewoda Czerniechowski, uniwersał swoy podług prawa wydać powinien będzie”¹⁸.

Konstytucja literalnie dotyczyła jedynie najbliższej elekcji, może właśnie wspomnianej wcześniej podkomorzego czernihowskiego. Nie znaleziono jednak żadnych źródeł, brak także przesłanek wskazujących, że jakakolwiek elekcja została zwołana. Decyzje potwierdzające i rozszerzające te uchwały podjęto podczas sejmku w 1659 r.: „Woiewodztwa, Kiiowskie, Braclawskie, Czerniechowskie, Seymiki swoje i elekcye wszelkie we Włodzimierzu podług deklaracyi pierwszych tychże Woiewodztw, poki ad possessiones dobr swoich nie przyidą odprawować maia, co im *authoritate praesentis Conventus* waruiemy”¹⁹.

Uzupełnieniem tej konstytucji były postanowienia zawarte w deklaracjach województw kijowskiego i czernihowskiego²⁰. Czernihowianie deklarowali, że podczas sejmiku relacyjnego 14 lipca odprawią elekcję, która była zapowiedziana rok wcześniej. Ponownie jednak nie odbyła się. Możemy więc ocenić, że dopiero uchwalenie tej konstytucji stworzyło możliwość przeprowadzania zgodnie z prawem elekcji urzędników województw ukraińskich we Włodzimierzu. Nie były one dotychczas zwoływane, ponieważ szlachta czekała na możliwość ich odbywania w zwykajowym miejscu.

Drugi przypadek odłożenia elekcji pochodzi z 1659 r. Wojewoda braclawski Michał Jerzy Czartoryski 9 czerwca zwołał elekcję podsędka braclawskiego na 30 czerwca we Włodzimierzu, „gdzie wm. moi miłościwi panowie i bracia zwykliście swoje sejmiki i elekcyje wszelakie *hoc tempore calamitatis* odprawować”²¹. Warto zwrócić uwagę na dwie kwestie. Elekcja miała się odbyć szybko, bo za trzy tygodnie, a uniwersał został oblatowany dopiero 25 czerwca. Ale sejm zakończył się 30 maja, a wojewoda, zwołując elekcję na dzień 30 czerwca, najprawdopodobniej wiedział, że tego dnia ma się odbyć sejmik relacyjny. Elekcja ta nie odbyła się jednak w wyznaczonym dniu. W uchwalonym wówczas laudum znajdujemy informację o uniwersale wojewody zwołującym elekcję podsędka, ale też o drugim, na mocy którego następnego dnia zebrani mieli dokonać wyboru pisarza ziemskiego. Obywatele braclawscy odłożyli obydwie elekcje do sejmiku deputackiego z powodu niewielkiej liczby obecnych²². We wrześniu zaś zgodnie postanowili ponownie odłożyć elekcje: „do dalszego czasu, to jest do sejmiku przedsejmowego blisko przypadającego

¹⁸ „Deklaracye Woiewodztw, y Ziem koronnych”, *ibidem*, s. 270.

¹⁹ „Deklaracye podatkow Woiewodztw y Ziem”, *ibidem*, s. 296.

²⁰ „Deklaracye podatkow Woiewodztw y Ziem”, *ibidem*, s. 308, 310.

²¹ Uniwersał wojewody braclawskiego, CDIAUK, f. 28, ks. 96, k. 802v.–803v.

²² Laudum województwa braclawskiego, 30 VI 1659, CDIAUK, f. 28, ks. 96, k. 810–810v.

in eodem vigore et auctoritate iuris et literarum universalium jo jm. pana woj. brasławskiego odraczamy”²³.

Po „szczęśliwym roku 1660” wojska moskiewskie zostały wyparte z Prawobrzeża. Na sejmie w 1661 r. uchwalono pewne postanowienia dotyczące siedzib sejmików i elekcji województw kijowskiego i braclawskiego. Obywatelom tych województw stworzono możliwość odbywania zgromadzeń w miejscach zwyczajnych, jeżeli będzie na to pozwalająca sytuacja²⁴.

Braclawianie wówczas przeprowadzili odłożone dwa lata wcześniej elekcje. Odbyły się one we Włodzimierzu, obydwie tego samego dnia, nazajutrz po sejmiku deputackim. W obu dokumentach znajdują się informacje dotyczące porządku zgromadzenia²⁵. Obywatele województwa zebrali się „na sejmik elekcyjnej deputackiej”, wysłuchali także relacji posłów oraz uniwersałów starosty winnickiego. Po załatwieniu spraw publicznych przystąpiono do elekcji. Pod obydwoma elekcjami jest podpisany jako marszałek Krzysztof Kordysz, ale nie wiadomo, czy został on powtórnie obrany. W elekcji podsędka znajdujemy informację, że została ona zwołana po śmierci Mikołaja Kazimierza Kossakowskiego, który zginął pod Batohem i „po kilkokrotnym odroczeniu mocą *laudorum*”. Znamy jeden przypadek takiego odroczenia, który został przedstawiony powyżej. Nie ma o tym informacji w przypadku elekcji pisarza, która została zwołana po awansie sprawującego tę godność Sylwestra Czerlenkowskiego na urząd sędziego braclawskiego. Nie znamy ani daty nominacji, ani wcześniejszego sejmiku. Obie elekcje zakończyły się pomyślnie, ale nieznanne są przywileje na obydwie urzędy. Trzeba podkreślić, że elekcje odbyły się we Włodzimierzu, lecz zebrani zadecydowali także o odłożeniu pilnych spraw publicznych do sejmiku mającego się odbyć w Winnicy, tydzień po rozpoczęciu roków grodzkich²⁶. Nie czekali więc, aby wybrać urzędników po powrocie do starego, zwyczajowego miejsca, aczkolwiek miało to nastąpić stosunkowo szybko. Z powodu braku ksiąg winnickich nie wiemy, czy w Winnicy rzeczywiście odbyły się jakieś zgromadzenia.

²³ Elekcja deputatów województwa braclawskiego, 15 IX 1659, CDIAUK, f. 28, ks. 96, k. 944–945.

²⁴ „Deklaracje Woiewodztw y Ziem”, VL 4, s. 363, 368.

²⁵ Elekcja podsędka braclawskiego, 13 IX 1661, CDIAUK, f. 28, ks. 98, k. 1286–1287v; Elekcja pisarza ziemskiego braclawskiego, 13 IX 1661, ibidem, k. 1289v.–1291.

²⁶ *Laudum* województwa braclawskiego, CDIAUK, f. 28, ks. 98, k. 1294v.–1295. Co ciekawe, w postanowieniu o odłożeniu sejmiku z datą 12 września jest napisane, że odbyły się elekcja deputacka (tegoż dnia) i obie elekcje urzędników, a one były datowane na 13 września. Można to zinterpretować w ten sposób, że postanowienie spisano później, co także potwierdza fakt, iż elekcje urzędników zostały oblatowane 15 września.

W tymże roku zwołana została elekcja podkomorzego kijowskiego, który to urząd wakował po śmierci Jerzego Niemirycza²⁷. Sejmik odbył się w Żytomierzu 30 marca 1661 r., a następnego dnia Stefan Niemirycz otrzymał przywilej monarchy, wystawiony w Warszawie. Obydwa dokumenty zostały oblatowane w grodzie włodzimierskim 7 (przywilej) i 16 kwietnia (elekcja). W roku 1661 kilka zgromadzeń kijowskich odbyło się w Żytomierzu (zgodnie z postanowieniami konstytucji), ale ich uchwały wpisywano do ksiąg włodzimierskich, ponieważ gród w Żytomierzu nie funkcjonował i nie były prowadzone księgi. Nie można w związku z tym wyjaśnić wątpliwej daty wydania przywileju²⁸. W aktach chełmskich znajdują się dwa analogiczne przypadki, kiedy przywilej na urzędy został wystawiony nazajutrz po elekcji, ale nie zostało to skomentowane przez wydawców. Pochodzą one z czasów Władysława IV²⁹.

W 1661 r. zostały też wydane uniwersały zwołujące elekcję sędziego (na 26 kwietnia) i podkomorzego czernihowskiego (nazajutrz)³⁰. Wiadomo, że nie odbyły się one w tych dniach, możemy przypuszczać, iż wybrano ich w następnym roku. 27 maja 1662 r. wojewoda ponownie wydał bowiem uniwersał ogłaszający elekcję podkomorzego czernihowskiego. W tym uniwersale zwołana została również elekcja podkomorzego nowogrodzkiego, która miała się odbyć następnego dnia. Jest to więc drugi przypadek wyznaczenia dwu elekcji w jednym uniwersale³¹. Tym razem obydwie elekcje, które odbyły się 26 i 27 czerwca, wybrały kandydatów³². Związany z nimi jest natomiast inny interesujący problem. Otóż w elekcjach urzędników czernihowskich brali udział Braclawianie oraz

²⁷ Nie zachował się uniwersał tylko manifestacja Piotra Brony, sługi wojewody kijowskiego, który jechał z uniwersałem do Żytomierza i został po drodze napadnięty. Gród nie funkcjonował, ale uniwersał można było ogłosić w pobliskich kościołach i innych zwyczajowych miejscach. Po jakimś czasie Brona dotarł do Włodzimierza i prezentował uniwersał w grodzie, ale nie dokonał jego oblaty, CDIAUK, f. 28, ks. 98, k. 103–103v. Manifestacja została oblatowana 12 marca.

²⁸ Elekcja podkomorzego kijowskiego, CDIAUK, f. 28, ks. 98, k. 969v.–970; Przywilej króla na podkomorstwo kijowskie Stefanowi Niemiryczowi, ibidem, k. 944–945.

²⁹ ASZCh, nr 108, 117. Jest też przypadek z 1652 r., kiedy nominacja została wystawiona trzy dni po elekcji.

³⁰ Uniwersał wojewody czernihowskiego, w Połonnej 5 IV 1661, CDIAUK, f. 28, ks. 98, k. 931v.–932; Uniwersał wojewody czernihowskiego, w Połonnej 4 IV 1661, ibidem, k. 934v.–935. Obydwa uniwersały zostały oblatowane 6 kwietnia.

³¹ Uniwersał wojewody czernihowskiego, CDIAUK, f. 28, ks. 100, k. 1344–1345v. Oblatowany został 12 czerwca.

³² Elekcja podkomorzego czernihowskiego, CDIAUK, f. 28, ks. 100, k. 1387v.–1388v.; Elekcja podkomorzego nowogrodzkiego, ibidem, k. 1388v.–1389v.

Kijowianie, którzy także odbyli tego dnia swoje sejmiki³³. Gwoli ścisłości należy zauważyć, że szlachta województw kijowskiego i czernihowskiego obradowała w innych kościołach. O wyborze sędziego czernihowskiego nic nie wiadomo³⁴. Nie posiadamy również informacji o elekcji podsędka czernihowskiego, która powinna być ogłoszona po tym, jak pełniący ten urząd Jakub Woyna Orański został sędzią³⁵.

W drugiej połowie 1664 r. odbyły się elekcje sędziego i podsędka nowogrodzkich³⁶.

Warto zwrócić uwagę na pewne kwestie dotyczące elekcji sędziego i podsędka kijowskiego. Ta pierwsza odbyła się 17 grudnia 1664 r.³⁷ Wywołała ona sprzeciw części szlachty kijowskiej, na czele której stał podczaszy kijowski Jan Proskura Suszczański. 31 grudnia 1664 r. (było to już dzień po wydaniu przywileju) złożyli oni protestację w grodzie krzemienieckim, której ekstrakt został potem oblatowany w księdze żytomierskiej. Argumenty protestujących były trojaki. Elekcja odbyła się podczas sejmu, „pod który czas wszystkie sądy ustają”³⁸ i nie wszyscy mogli w niej uczestniczyć. O nieważności tej elekcji świadczył też fakt, „że nie na zwyczajnym miejscu, to jest nie w województwie kijowskim, w Żytomierzu (gdzieby wszyscy ichmć panowie obywatele tameczni zjechali się)”. Trzeci argument dotyczył faktu, że: „z ichm. panów obywatelów kijowskich mało kto o niej wiedział. A którzy się o niej dowiedzieli, jedni przez listy (że sami żadną miarą w tak prędkim czasie zjechać nie mogli) kontradykowali. A drudzy tamże w kole, którzy dowiedzieli się zjechawszy, zaraz kontradykcyją swoją wnosili”³⁹.

³³ Wiemy o tym z instrukcji sejmiku województwa kijowskiego na konwokację, CDIAUK, f. 28, ks. 100, k. 1390–1391v. oraz z instrukcji województwa braclawskiego danej posłom na tę konwokację, ibidem, k. 1428–1430v.

³⁴ W spisie urzędników jest podane, że Jakub Woyna Orański był sędzią w 1662 r., ale jeszcze 30 stycznia 1662 (a nie 16 czerwca) był on podsędkiem, bo taką funkcję pełnił podczas sejmiku przedsejmowego, Urzędnicy 3/4, nr 1380, 1437.

³⁵ W spisie urzędników Stefan Iwanicki występuje jako podsędek w roku 1667, ibidem, nr 1381.

³⁶ Elekcja podsędka nowogrodzkiego, 14 X 1664, CDIAUK, f. 28, ks. 102, k. 1316–1316v.; Elekcja sędziego ziemskiego nowogrodzkiego, 20 XI 1664, ibidem, k. 1430v.–1431v. Nie znaleziono przywilejów na te urzędy. W spisie urzędników jako podsędek widnieje pod rokiem 1665 Samuel Głogowski, Urzędnicy 3/4, nr 1855. Ponieważ był on jednym z czterech kandydatów to można przypuszczać, że otrzymał ten urząd. Nie wiadomo, do kiedy go pełnił, ale nie jest ścisłe przypuszczenie, że urząd ten był nieobsadzony w latach 1665–1733, Urzędnicy 3/4, s. 229.

³⁷ Elekcja sędziego ziemskiego kijowskiego, CDIAUK, f. 28, ks. 102, k. 1473–1473v.

³⁸ „Oblata ekstraktu protestacyjnej od ichm. panów obywatelów województwa kijowskiego o nieważności elekcji sędziego we Włodzimierzu ekspedycjonowanej”, 30 XII 1664, CDIAUK, f. 11, ks. 15, k. 107–110 (cytowany fragment k. 107v.).

³⁹ Ibidem, k. 107v.–108.

Na poparcie tego argumentu do protestacji zostały dołączone różne listy. Podczaszy kijowski podkreślił także, że nie przyjęto jej w grodzie łuckim. Argument dotyczący faktu, że nie dopełniono wymogu zawiadomienia obywateli jest uzasadniony, bowiem uniwersał nie został oblatowany we Włodzimierzu i nie znaleziono go także w innych księgach.

Z kolei elekcja podsędka miała się odbyć już w 1650 r., ale wówczas wojewoda Kisiel odwołał ją z powodu niespokojnej sytuacji. W ciągu tych 14 lat brakuje informacji (nawet przesłanki), że została zwołana. Uniwersał wydał dopiero Stefan Czarniecki 3 lutego 1665 r., zwołując ją na 13 lutego⁴⁰. Uniwersał został oblatowany tylko w grodzie żytomierskim i w tym też mieście odbyła się elekcja. Nie wywołało to żadnych protestacji, podobnie jak bardzo krótki okres od wydania i oblaty uniwersału do dnia, w którym odbył się sejmik.

W tymże roku nazajutrz po sejmiku deputackim odbyła się elekcja podsędka czernihowskiego⁴¹, a w następnym elekcja podkomorzego braclawskiego⁴², które nie wywołały żadnych kontrowersji.

W 1667 r. odbyła się elekcja podkomorzego kijowskiego. Na nią trzeba zwrócić uwagę, bowiem wciąż żył podkomorzy Stefan Niemirycz. Wojewoda, wydając uniwersał, musiał ten fakt uzasadnić: „Iż JKM pnm przez list swój do mnie pisany oznajmił mi, że jm. pan Stefan Niemirycz podkomorzy kijowski *extra regnum* dawszy Ojczyźnie swojej miłej *vale* i JKM przez listy pożegnawszy, a pod *exteros* fortun swych szukać i tam życie swoje kończyć umyślił”⁴³. W związku z tym na wyraźne rozkazanie króla oraz zgodnie z sugestiami braci, „ażeby ten pomieniony, tak wysoki i potrzebny podkomorstwa województwa kijowskiego nie wakował urząd”, wydał uniwersał na 2 kwietnia. Zebrani wybrali czterech kandydatów, podkreślając, że urząd jest wakujący⁴⁴.

6 maja monarcha mianował podkomorzym Aleksandra Konstantego Woronicza, który podczas sejmiku deputackiego złożył przysięgę⁴⁵. Trzeba tu zauważyć, że wkrótce potem szlachta starała się rozwiązać nietypową sytuację, kiedy w tym samym czasie żyło dwu podkomorzych.

⁴⁰ „Oblata innotescencyjej elekcyjnej podsędka”, CDIAUK, f. 11, ks. 15, k. 98v.-99v.; „Oblata elekcyjnej podsędka województwa kijowskiego”, ibidem, k. 99v.-100.

⁴¹ Elekcja deputatów(!) województwa czernihowskiego, CDIAUK, f. 28, ks. 103, k. 1499v.-1500v.

⁴² Uniwersał wojewody braclawskiego, w Buczaczu 1 II 1666, CDIAUK, f. 28, ks. 105, k. 815v.-816v.; Elekcja podkomorzego braclawskiego, 2 III 1666, ibidem, k. 854-854v.

⁴³ Uniwersał wojewody kijowskiego, CDIAUK, f. 28, ks. 107, k. 137-138.

⁴⁴ Elekcja podkomorzego kijowskiego, CDIAUK, f. 28, ks. 107, k. 198-198v.

⁴⁵ Przywilej króla Aleksandrowi Konstantemu Woroniczowi, CDIAUK, f. 28, ks. 107, k. 315v.-317v.; Elekcja deputatów województwa kijowskiego, ibidem, k. 622-623v.

W instrukcjach dla posłów sejmiki ukraińskie kilkakrotnie postulowały, aby wynagrodzić Niemiryczowi fakt, że przez wybór i nominację jego następcy został pozbawiony urzędu⁴⁶.

31 marca odbyła się elekcja pisarza kijowskiego. Uniwersał na nią został wydany 24 grudnia 1666 r., a oblatowano go w tym samym dniu co uniwersał na elekcję podkomorzego (18 marca)⁴⁷. Elekcja pisarza, którą także odwołano w 1650 r., odbyła się więc po ponad 16 latach.

Kolejne znane wybory urzędników pochodzą z 1673 r. 29 sierpnia została przeprowadzona elekcja sędziego czernihowskiego⁴⁸. Z kolei 12 września (nazajutrz po sejmiku deputackim) miały miejsce elekcje podkomorzego nowogrodzkiego i pisarza braclawskiego⁴⁹. Podczas tej drugiej wystąpił pierwszy raz przypadek ustąpienia głosów przez trzech kandydatów na rzecz czwartego. Natomiast w uniwersale wojewody braclawskiego Jana Potockiego, zwołującym Braclawian, jest wyraźnie zaznaczone, że skoro nie może odbyć się w zwyczajowym miejscu: „naznaczam *electioni* we Włodzimierzu (*ex quo ob hostilitate rebellium* w Winnicy *actu electionis celebrari* nie może)”⁵⁰.

Następna elekcja z 2 stycznia 1676 r. odbyła się również dzień po sejmiku, tym razem przedsejmowym, który był wyznaczony na 31 grudnia 1675 r.⁵¹ Często sejmiki przedsejmowe trwały dłużej niż jeden dzień, więc wskazanie terminu elekcji kolejnego dnia po nim (1 stycznia było święto) niosło zagrożenie, że elekcja będzie odłożona, przełożona lub

⁴⁶ Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе, cz. 2, t. 2: Акты для истории провинциальных сеймиков Юго-Западного края во второй половине XVII века, Киев 1888, s. 253 (sejmik kijowski 24 I 1668), 264 (sejmik kijowski 20 VIII 1669) (dalej: AJZR); CDIAUK, f. 28, ks. 109, k. 1003 (sejmik czernihowski 20 VIII 1669).

⁴⁷ Uniwersał wojewody kijowskiego, CDIAUK, f. 28, ks. 109, k. 138v.–139v. W uniwersale znajdujemy informację: „ponieważ pisarstwo ziemskie kijowskie *post fata* jm. pana Fedora Proskury *vacuit*”, więc hipoteza w spisie urzędników, że w latach 1664–1665 był nieustalony z nazwiska pisarz jest błędna, Urzędnicy 3/4, nr 176. Elekcja pisarza kijowskiego, CDIAUK, f. 28, ks. 109, k. 188–188v.

⁴⁸ Elekcja sędziego ziemskiego czernihowskiego, CDIAUK, f. 28, ks. 114, k. 1295v.–1298v.

⁴⁹ Elekcja podkomorzego nowogrodzkiego, CDIAUK, f. 28, ks. 114, k. 1325v.–1326v.; Elekcja pisarza ziemskiego braclawskiego, *ibidem*, k. 1333–1334: „Z miłości mej braterskiej i zwykłej zacnych i godnych ludzi obserwancyjej ustępuje mojej kandydacyjej na pisarstwo ziemskie braclawskie jm. panu Tomaszowi Ratowskiemu na co się podpisują, Mikołaj Wawrzyniec Komorowski skarbnik braclawski, *manu propria*, Stefan Dyakowski horodniczy łucki z kandydacyi ustępujący, Mikołaj Karsznicki z kandydacyi ustępujący”.

⁵⁰ Uniwersał wojewody braclawskiego, we Lwowie 20 VI 1673, CDIAUK, f. 28, ks. 114, k. 1287v.–1288v.

⁵¹ Elekcja podsędka czernihowskiego, CDIAUK, f. 28, ks. 118, k. 1–2.

odbędzie się w jakiejś niejasnej korelacji z sejmikiem przedsejmowym. Tym razem jednak zakończył się on tegoż dnia (31 grudnia oblatowano instrukcję, ale ta niestety nie zachowała się, ponieważ w księdze brakuje dokumentów z końca grudnia).

W 1676 r. odbyła się także elekcja podkomorzego kijowskiego. Było to zgromadzenie, do którego zachowało się bardzo dużo źródeł. Ponieważ piszący te słowa omówił je niedawno obszernie⁵², w tym miejscu trzeba przedstawić jedynie wnioski. Spór o podkomorstwo kijowskie był częścią konfliktu między dwiema grupami szlachty, które związane były z podstolim kijowskim Marcjaniem Czaplicem i łowczym kijowskim Stanisławem Kazimierzem Kowalewskim. Konflikt ten trwał od roku 1656, ale przybrał na sile w 1672 r.⁵³ Uniwersał wojewody kijowskiego Andrzeja Potockiego, zwołujący elekcję podkomorzego, został wydany w Krakowie 4 lutego, ale oblatowany w grodzie włodzimierskim 7 maja. Elekcja została wyznaczona na 22 maja. 2 maja odbył się sejmik relacyjny, który został limitowany właśnie do 22 maja. Część szlachty (zwolennicy Kowalewskiego) już 2 maja dowiedziała się o uniwersale Potockiego i złożyła protestację przeciwko zwołaniu tej elekcji. Znajdujemy w niej zaskakujący argument: „ponieważ województwo kijowskie *huic in opere belli* w zawojowaniu nieprzyjacielskim zostaje, zaczynam i podkomorzego na ten czas w tym województwie mniej potrzebnego być widzą”⁵⁴. W innych przypadkach ziemianie ukraiński podkreślali bowiem, że fakt wygnania w niczym nie powinien umniejszać kompetencji urzędów (zwłaszcza sądowych).

22 maja Kijowianie rozpoczęli obrady od wysłuchania relacji posłów na sejm, następnie odbyli elekcję podkomorzego, a po niej zajęli się sprawami województwa. Nie było więc rozdzielenia elekcji od sejmiku, wręcz odwrotnie, została ona przeprowadzona w trakcie sejmiku. Fakt połączenia obu zgromadzeń potwierdza tytuł dokumentu: „Laudum sejmiku relacyjnego województwa kijowskiego wspólnie z elekcją na podkomorstwo kijowskie postanowionego”⁵⁵.

Po sejmiku obie strony zgłosiły do grodu różne manifestacje. Zwolennicy Czaplica wskazywali, że wszystkie czynności odbyły się zgodnie

⁵² J. Stolicki, *Konflikt o urząd podkomorzego kijowskiego w 1676 r.*, „Соціум. Алманах соціальної історії” 2020, 15–16, s. 156–172.

⁵³ Nasilenie konfliktu przedstawiłem w artykule *Spory wśród szlachty kijowskiej w czasie konfederacji połabskiej*, w: *Ustrój – polityka – kultura. Studia ofiarowane Profesor Stefanii Ochmann-Staniszeńskiej*, red. J. Maroń, R. Kołodziej, Wrocław 2011 (Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 3394, Historia 184), s. 69–75.

⁵⁴ Manifestacja obywateli województwa kijowskiego, oblata (dalej: obl.) 2 V, CDIAUK, f. 28, ks. 118, k. 850v.–851.

⁵⁵ Ibidem, k. 279–283v.

z prawem, i ten argument znalazł się także w przywileju, który monarcha wydał dla niego 30 maja. To była wersja jednej strony, niezgodna z faktami, bowiem elekcja (podobnie jak i sejmik) nie miała spokojnego przebiegu. Zwolennicy Kowalewskiego wykazywali jej nielegalność. Według nich o elekcji nie zostali powiadomieni wszyscy obywatele, lecz tylko stronnicy podstolego kijowskiego. Bezprawnie rozpoczęto obrady i wybrano nowego marszałka (sejmik był z limity). Następnie rozpoczęto elekcję, mimo że sejmik nie został zakończony, lecz zrobiono to w jego trakcie. Odbyła się ona w zamieszaniu, był tumult, a zwolennicy Kowalewskiego protestowali przeciw przekroczeniom prawa, których dokonano, część zebranych opuściła kościół, ale te protesty zostały zignorowane. Stronnicy Czaplica, prawdopodobnie stanowiący większość, nie chcieli czekać na przybycie do Włodzimierza szlachty, która z opóźnieniem dowiedziała się o elekcji i miała wkrótce dotrzeć do miasta. O tym, w jaki sposób dokonano wyboru kandydatów, brak informacji, brak w ogóle zapisu, że elekcja odbyła się zgodnie lub bez sprzeciwów. W protestacjach marszałka oskarżano o brak obiektywizmu oraz nieprzestrzeganie praw dotyczących zgromadzeń. Przedstawiano argument, że elekcja powinna być oddzielnym zgromadzeniem, z innym marszałkiem. Zwolennicy Kowalewskiego domagali się więc unieważnienia tych czynności i powtórzenia elekcji. Spór o elekcję podkomorzego spowodował dalsze kłótnie wśród Kijowian. Sprawa była rozpatrywana przez trybunał (to właśnie w Lublinie na początku grudnia 1676 r. Czaplic złożył przysięgę, zresztą w obecności Kowalewskiego) i podczas sejmu w 1677 r. Wśród argumentów przedstawianych przez zwolenników nowego podkomorzego dominowały te, które nie miały związku z wydarzeniami podczas elekcji. Podkreślali oni, że Kowalewski od dawna działa przeciw Czaplicom, dyskredytując zarówno samego Marcjana, jak i jego przodków, oraz że z jego inspiracji dochodzi do zakłócania sejmików kijowskich. Szlachta kijowska (w przeciwieństwie do łowczego kijowskiego) uznawała potem elekcję podkomorzego za legalną, a sprawę za zakończoną i nie kwestionowała praw Czaplica do tego urzędu⁵⁶.

Konflikt o urząd podkomorzego przyczynił się także do zerwania kolejnych zgromadzeń, w tym przynajmniej dwu elekcji pisarza kijowskiego. Miały one miejsce po śmierci Michała Trypolskiego⁵⁷. Pierwsza z nich odbyła się 30 lub 31 grudnia 1676 r. i według podkomorzego kijowskiego

⁵⁶ J. Stolicki, *Konflikt o urząd podkomorzego*, s. 170.

⁵⁷ W spisie urzędników błędna informacja, że żył w roku 1681, *Urzędnicy* 3/4, nr 177. O śmierci Trypolskiego najpóźniej w 1676 r. wiadomo też z pozwów na trybunał od sędziego włodzimierskiego Jana Zahorowskiego, CDIAUK, f. 28, ks. 118, k. 725.

Czaplica została zerwana przez łowczego kijowskiego Kowalewskiego⁵⁸. Kolejna nie doszła do skutku 30 marca 1677 r. Kowalewski uznał, że zakończyła się ona niepomyślnie, ponieważ obywatele nie zostali o niej powiadomieni wystarczająco wcześniej i w większości nie stawili się. Domagał się jednak, aby wojewoda, wydając kolejny uniwersał, wyznaczył ją w Żytomierzu. Postulował również, aby przeprowadzono ją „za zgodą wszystkich braci bez żadnej kontradykcji odprawowana być ma. Która jeżeliby tu we Włodzimirzu, a nie w Żytomirzu złożona i odprawowana byż miała, aby żadnego waloru nie miała i owszem *de nullitate* takiej *in quantum* by nie prywatnie odprawować miała”⁵⁹.

W liście, który sędzia kijowski Bogusław Jan Horain wysłał do szlachty obecnej na sejmiku deputackim 19 marca 1678 r., dotyczącym m.in. złego funkcjonowania sądów ziemskich w województwie, było napisane: „po tak wielu zerwanych pisarskich elekcyjach *tandem* zgodnie obrać kogo zechcecie *non dubito* i o to z miejsca mego prosząc”⁶⁰. Nie wiadomo, czy pisząc o wielu zerwanych elekcjach Horain miał na myśli te dwie wskazane, czy też jeszcze inne.

O kolejnej elekcji, która miała miejsce 30 sierpnia 1678 r., również posiadamy istotne informacje. Elekcja podsędka nowogrodzkiego odbyła się „*in locum solitum, quam in frequentimi numero* braci”⁶¹, a po jej przeprowadzeniu trzech wybrani kandydaci zgodnie ustąpili głosy Adamowi Witowskiemu i prosili króla o przyznanie mu przywileju na ten urząd.

Dwa następne przypadki, po których nastąpiło przekazanie głosów zdarzyły się 24 stycznia 1679 r. i 12 lutego 1680 r. Pierwszy z nich miał miejsce na elekcji sędziego czernihowskiego, kiedy kontrkandydaci ustąpili cześnikowi czernihowskiemu Marcjanowi Iwanickiem⁶². Z następ-

⁵⁸ Protestacja podkomorzego kijowskiego przeciwko łowczemu kijowskiemu i innym, CDIAUK, f. 28, ks. 118, k. 1533–1533v.

⁵⁹ Manifestacja łowczego kijowskiego, CDIAUK, f. 28, ks. 120, k. 244v.–245.

⁶⁰ List Horaina do obywateli województwa kijowskiego pisanego, CDIAUK, f. 28, ks. 121, k. 1114v.–1116.

⁶¹ Elekcja podsędka nowogrodzkiego, CDIAUK, f. 28, ks. 121, k. 1468–1469. W spisie urzędników czernihowskich, Urzędnicy 3/4, s. 229, znajduje się błędna hipoteza, że urząd ten wakował w latach 1665–1733. W uniwersale, który wydał wojewoda czernihowski Stanisław Kazimierz Bieniewski 3 sierpnia 1678 r. brak informacji o poprzedniku, CDIAUK, f. 28, ks. 121, k. 1436v.–1437v. Stąd nie wiadomo, czy nastąpiło to po śmierci Samuela Głogowskiego, który według spisu występuje na urzędzie w 1665 r., Urzędnicy 3/4, nr 1855.

⁶² Elekcja sędziego ziemskiego czernihowskiego, 24 I 1679, ANK, Archiwum Podhorceckie, III/1/61. Nastąpiła ona po wyborze dotychczasowego sędziego Aleksandra Woyny Orańskiego na pisarstwo włodzimierskie. Kontrkandydatami Iwanickiego byli marszałek sejmiku, starosta sinicki Jerzy Kisiel, podsędek czernihowski Franciszek Cieszkowski i stolnik czernihowski Łukasz Oleszkowski Werkij.

nego roku zachowała się asekuracja, w której wybrani przez szlachtę na pisarstwo czernihowskie ustąpili swoje głosy Pawłowi Lubienieckiemu. Monarcha nadał mu tę godność 30 września⁶³.

13 kwietnia 1680 r. ponownie odbyła się elekcja pisarza kijowskiego⁶⁴. Została uznana za ważną i oblatowana w księdze grodzkiej, mimo złożenia dwu protestacji, w których kwestionowano jej wynik. W obydwu przedstawiono zarzuty, że było niewiele osób obecnych, „gdzie ani grono obywatelów zacnych i godnych urzędników”⁶⁵. W pierwszej z nich wskazano też na nieprawidłowości mające miejsce podczas zgromadzenia. Część zebranych domagała się odłożenia elekcji, a kiedy ten postulat został odrzucony, opuścili kościół po zgłoszeniu protestacji. Pozostała większość jednak usiłowała groźbą użycia szabel zmusić ich do posłuszeństwa, łamiąc przy tym zasady bezpieczeństwa zjazdów publicznych. W jednej protestacji zgłoszono również zastrzeżenia dotyczące terminu. Przypadał on blisko Świąt Wielkanocnych (obrzędki ruskiego) przez co obywatele nie mogli przybyć do Włodzimierza⁶⁶.

W roku 1680 miały też miejsce wybory podkomorzego czernihowskiego⁶⁷, a następnie podkomorzego nowogrodzkiego. Elekcja tego drugiego została zwołana, ponieważ sprawujący wcześniej tę godność Jan Chorzewski otrzymał podkomorstwo czernihowskie. Nie znamy uniwersałów zwołujących szlachtę. Do elekcji podkomorzego nowogrodzkiego jest dołączona cesja głosów złożona przez kontrkandydatów do tego urzędu. Zachował się także przywilej monarchy oraz przysięga, którą Aleksander Cieszkowski złożył podczas sejmiku przedsejmowego w grudniu⁶⁸.

⁶³ Asekuracja kandydatów na pisarstwo ziemskie czernihowskie, CDIAUK, f. 28, ks. 124, k. 1074–1074v.; Przywilej na urząd pisarza ziemskiego czernihowskiego, ibidem, k. 1368–1369v. Hipoteza wysunięta w spisie urzędników, że pisarstwo wcześniej wakowało, nie jest prawdziwa, Urzędnicy 3/4, s. 168. Lubieniecki otrzymał przywilej po śmierci Piotra Sołtana, którego w spisie nie ma.

⁶⁴ Elekcja pisarza ziemskiego kijowskiego, CDIAUK, f. 28, ks. 124, k. 1020–1020v.; Protestacja Michała Rodkiewicza i Stefana Czarnockiego, ibidem, k. 341v.–343v. Manifestacja Jana Suszczańskiego Proskury została oblatowana po dwu tygodniach, 27 kwietnia, ibidem, k. 389–389v.

⁶⁵ Manifestacja Jana Suszczańskiego Proskury, CDIAUK, f. 28, ks. 124, k. 389. W drugiej protestacji zapisano: „bez żadnych urzędników województwa, tego i nie tylko, żeby miał być *plenum numerus*, ale tylko ledwie w kilkunastu osobach”, ibidem, k. 342.

⁶⁶ Manifestacja Jana Suszczańskiego Proskury, CDIAUK, f. 28, ks. 124, k. 389v.

⁶⁷ Elekcja podkomorzego czernihowskiego, 29 VII 1680, CDIAUK, f. 28, ks. 124, k. 1283–1284v.

⁶⁸ Termin jej przypaść nazajutrz po elekcji deputackiej, Elekcja podkomorzego nowogrodzkiego, 10 IX 1680, CDIAUK, f. 28, ks. 124, k. 1299–1299v.; Przywilej dla Aleksandra Felicjana Cieszkowskiego, 17 IX 1680, ibidem, k. 1395–1396v.; Przysięga Aleksandra Felicjana Cieszkowskiego, ibidem, k. 1397–1398.

W następnym roku odbyła się elekcja sędziego braclawskiego, a urząd ten monarcha powierzył Krzysztofowi Kordyszowi⁶⁹.

Pod koniec grudnia 1681 r. miała miejsce elekcja sędziego czernihowskiego, podczas której doszło do sporów między podkomorzym czernihowskim a jego przeciwnikami. Chorzewski zarzucił adwersarzom blokowanie elekcji, która prawdopodobnie została zerwana. Awantura podczas elekcji była skutkiem wcześniejszych konfliktów i nie dotyczyła rywalizacji o urząd sędziego⁷⁰.

29 grudnia 1682 r. obywatele czernihowscy wybrali podkomorzego. Doszło wówczas do kolejnego przypadku cesji głosów. Kontrkandydaci uznali, że podkomorzy nowogrodzki, starosta kleszczelowski Aleksander Felicjan Cieszkowski jest najbardziej godny tego urzędu i ogłosili to szlachcie⁷¹.

W 1684 r. nazajutrz po sejmiku deputackim miała miejsce elekcja sędziego kijowskiego. Warto zwrócić uwagę na kilka kwestii z nią związanych. Tego dnia oprócz niej odbył się sejmik, podczas którego zajęto się sprawami funkcjonowania sądownictwa oraz księgami województwa⁷². Obydwoma zgromadzeniami kierował ten sam marszałek. Podczas elekcji powołani wcześniej urzędnicy grodzczy kijowscy i owrucky złożyli przysięgi. Ponadto jest to jedyny znany przypadek, w którym są podane liczby głosów oddanych na kandydatów.

My rady, senatorowie, książęta, dygnitarze, urzędnicy i wszystkie rycerstwo wdztwa kijowskiego przez uniwersał jw. jm. pana Marcina Kątskiego wojewody i generała ziem naszych kijowskich, podolskiego i artyleryjey koronnej [–] starosty do powiatów włodzimirskiego, kędy *solitum consultationes* województwa naszego odprawować się zwykły i owruckiego *cum manifestatione* w tymże grodzie owruckim, że gród żytomirski zawarty *fata in tempore* według prawa pospolitego wydane na dzień dzisiejszy 12 *septembris* roku wyżej na akcie specyfikowanym zgromadzeni na miejsce zwykłe sejmikom

⁶⁹ Elekcja sędziego ziemskiego braclawskiego, 20 III 1681, CDIAUK, f. 28, ks. 125, k. 665–665v.; Przywilej dla Krzysztofa Kordysza, 18 IV 1681, ibidem, k. 702–703.

⁷⁰ Protestacja obywateli czernihowskich przeciwko Chorzewskiemu, CDIAUK, f. 28, ks. 125, k. 571–572; Protestacja Chorzewskiego, podkomorzego czernihowskiego przeciwko sędziemu włodzimierskiemu, ibidem, f. 28, ks. 126, k. 1–2.

⁷¹ Elekcja podkomorzego czernihowskiego, CDIAUK, f. 28, ks. 126, k. 1387–1388; toż, wypis z księgi: AGAD, Archiwum Publiczne Potockich 163a, t. 24, s. 1006–1008; Cesja kandydatów na urząd podkomorzego czernihowskiego, CDIAUK, f. 28, ks. 126, k. 1388–1388.

⁷² Problemy związane ze zgromadzeniami w tym dniu przedstawiłem w dwu artykułach *Szlachta województwa kijowskiego wobec problemów sądownictwa w drugiej połowie XVII w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 148, 2021, 3, s. 17–31 oraz złożonym do druku *Księgi województwa kijowskiego w czasie wygnania*.

w kościele oo. Dominikanów za kandydatów na sędziostwo ziemskie kijowskie po śmierci ur. Bogusława Jana Horaina, sędziego niegdy ziemskiego naszego kijowskiego wybraliśmy ur. ichm. pana Jana Wojnarowskiego, łowczego owruckiego, podstarościego grodzkiego włodzimirskiego, który miał 105 braterskich głosów *et suffragia*, jm. pana Kowalewskiego łowczego kijowskiego, który miał 95 *et suffragia*, jm. pana Dymitra Zabokrzyckiego podczaszego wilkomirskiego, podwojewodziego przysięgłego generału naszego województwa, który także miał głosów *et suffragia* 95 i jm. pana Konstantego Wyhowskiego podczaszego chełmińskiego, który miał głosów *et suffragia* 51⁷³.

Przyjmując, że każdy uczestnik oddał głosy na czterech kandydatów, obecnych było ponad 100 osób. Wydarzenia odbywające się tego dnia nie były związane z jakimś konfliktem. W związku z tym nie było potrzeby zdominowania konkurentów poprzez zawyżanie frekwencji i ściąganie różnych wojskowych, czeladzi oraz ludzi, którzy podczas sejmików zjawiali się w celu wsparcia swoich stronników. Zgromadzenia w tym dniu były ważne dla obywateli kijowskich. Miały zapaść decyzje w sprawach istotnych dla Kijowian, o które upominali się od kilkudziesięciu lat. Można więc domniemywać, że duża frekwencja była naturalna i związana z tematyką podejmowaną na sejmiku.

W 1686 r. miały odbyć się elekcje podkomorzego i podsędka braclawskiego. Elekcja podkomorzego została wyznaczona na 28 czerwca. Przyjechał na nią Podolanin, ale związany także z Braclawszczyzną, Marcin Bogusz, który złożył manifestację. Przedstawił w niej argumenty, że zjawilo się niewielu obywateli, wśród których nie było urzędników⁷⁴. Laudum tego sejmiku nie ma w księdze włodzimierskiej z tego roku.

O elekcji podsędka wiemy jedynie z rekwizycji obywatela braclawskiego Dymitra Dyakowskiego, który otrzymał zapewnienie burgrabiego, że w księgach włodzimierskich nie ma uniwersału wojewody zwołującego elekcję podsędka⁷⁵.

⁷³ Elekcja sędziego ziemskiego kijowskiego, obl. 12 IX 1684, CDIAUK, f. 28, ks. 129, k. 1093–1094. Uniwersał na tę elekcję wydał nowy wojewoda kijowski Marcin Kątski 12 sierpnia, ibidem, f. 15 (księgi grodzkie owruckie), ks. 3, k. 599v.–600.

⁷⁴ Uniwersał wojewody braclawskiego, w Gródku 28 V 1686, CDIAUK, f. 28, ks. 131, k. 1174–1174v.; Manifestacja Marcina Bogusza, obl. 28 VI, ibidem, 457v.–458v. Podczas sejmiku przedsejmowego 16 grudnia 1682 r. zgromadzeni prosili wojewodę braclawskiego Mikołaja Sapiechę o wydanie uniwersałów na elekcję podkomorską po śmierci w tym roku Jana Karola Potockiego. Dowiadujemy się o tym z manifestacji marszałka sejmiku sędziego braclawskiego Krzysztofa Kordysza, CDIAUK, f. 25 (księgi grodzkie łuckie), ks. 380, k. 840–841. Można przypuszczać, że urząd podkomorski wakował od grudnia 1682 do połowy 1686 r.

⁷⁵ CDIAUK, f. 28, ks. 131, k. 596v.

W 1689 r. wojewoda Kątski zwołał elekcję pisarza kijowskiego na 12 września. W uniwersale czytamy: „na urząd pisarstwa ziemskiego kijowskiego rozumiejąc, iż ta elekcja *commodissime* odprawić się może *insimul* z obraniem ichm. panów deputatów na następujący da Bóg trybunał”⁷⁶. Jest to drugi znany przypadek (poprzedni zdarzył się w 1659 r.), kiedy elekcja urzędnika miała się odbyć w dniu sejmiku deputackiego. Jak uzasadnił Kątski: „ichmm. panów obywatelów największy bywa konkurs na sejmiku *electionis* deputatów”. Wojewoda, wybierając termin, dążył zatem do udziału jak największej liczby ziemian. Została ona zerwana, podobnie jak i elekcja deputacka⁷⁷.

O elekcji podkomorzego nowogrodzkiego z 1692 r., posiadamy standardowe wiadomości⁷⁸. Następny znany przypadek pochodzi z 1695 r. Dla wyboru kandydatów na pisarza braclawskiego zachowały się wszystkie źródła: uniwersał wojewody, elekcja, przywilej i przysięga⁷⁹. Na ich podstawie możemy ocenić, że przebiegł on zgodnie ze zwyczajem. Ostatnia elekcja podczas wygnania miała miejsce w roku 1700. Najpierw wojewoda kijowski Kątski kolejny raz (po 11 latach) zwoływał szlachtę w celu dokonania obioru pisarza ziemskiego kijowskiego na 24 lipca⁸⁰. Następnie ponownie wydał uniwersał 29 lipca na „powtórny tejże elekcycyjej pisarstwa ziemstwa kijowskiego *ad praesens* wakującego sejmik we Włodzimirzu, miejscu tegoż województwa obrad zwyczajnym na dzień 19 sierpnia”⁸¹. Przypadek to wyjątkowy, aby już pięć dni po zerwaniu elekcji

⁷⁶ Uniwersał wojewody kijowskiego, we Lwowie 13 VIII 1689, CDIAUK, f. 28, ks. 134, k. 1180v.-1181v.

⁷⁷ Protestacja podkomorzego kijowskiego Marcjana Czaplica przeciwko pisarzowi łuckiemu Hulewiczowi, CDIAUK, f. 28, ks. 134, k. 572v.-573v. Czaplic oskarżył o zerwanie obu elekcji Jana Hulewicza.

⁷⁸ Elekcja podkomorzego nowogrodzkiego, 14 V 1692, CDIAUK, f. 28, ks. 137, k. 925-925v. Została ona zwołana 2 kwietnia, ibidem, k. 893v.-894v.

⁷⁹ Uniwersał wojewody braclawskiego, w Warszawie 21 I 1695, CDIAUK, f. 28, ks. 140, k. 596-596v.; Elekcja pisarza braclawskiego, 18 VI 1695, ibidem, k. 1010v.-1011; Przywilej króla Mikołajowi Dogił Cyrynie, 25 VII 1695, ibidem, k. 661v.-662; Jurament pana Cyryny, 12 IX 1695, ibidem, k. 685v.-686.

⁸⁰ Uniwersał wojewody kijowskiego, w Warszawie 1 VI 1700, CDIAUK, f. 28, ks. 145, k. 724-724v. Został on oblatowany 9 lipca. Trzeba też zwrócić uwagę na informację jakoby elekcja pisarza została zwołana w 1693 r. Podkomorzy kijowski Czaplic szukał w grodzie glejtu królewskiego przyznanego jego adwersarzowi, łowczemu Kowalewskiego, oraz uniwersału na elekcję pisarza. Obu tych dokumentów nie było w protokole burgrabskim i regentowskim, Rekwizycja glejtu w sprawie Czaplica z Kowalewskim, ibidem, f. 28, ks. 138, k. 493-493v., obl. z 15 IX 1693 r.

⁸¹ Uniwersał wojewody kijowskiego, w Kamieńcu Podolskim 29 VII, CDIAUK, f. 28, ks. 145, k. 768-768v. Oblatowano go 4 sierpnia. „Oblata ekstraktu z ksiąg grodzkich trybunalskich [-] z wpisaniem w nich juramentu i przywileju JKMci na pisarstwo ziemskie

wojewoda zwołał szlachtę ponownie. Tym razem dokonano szczęśliwego wyboru, ale postanowienie nie zachowało się. Znany jest natomiast przywilej królewski z 3 września dla Antoniego Siennickiego oraz przysięga, którą złożył nowo obrany pisarz podczas obrad trybunału w Lublinie.

*

Podczas elekcji szlachta ukraińska zajmowała się tylko wyborem kandydatów. Wyjątkiem było składanie przysięg przez urzędników ziemskich lub grodzkich, co było czynnością formalną. W Małopolsce praktyka była różna. W ziemi chełmskiej szlachta nierzadko podejmowała decyzje w innych kwestiach, zwłaszcza podatkowych. W drugiej połowie XVII w., w latach 1668–1698, zdarzyło się tak co najmniej sześciokrotnie, kiedy sejmiki elekcyjne zajęły się sprawami podatkowymi⁸². Takie sytuacje występowały też czasem w województwie krakowskim⁸³.

Na interesujących nas ziemiach miały miejsce dwa przypadki wyznaczenia elekcji na dzień sejmiku deputackiego. Za pierwszym razem była ona wyraźnie rozdzielona od procedury obioru sędziów do trybunału (sporządzono odrębny dokument), o drugim nie posiadamy informacji. Dwukrotnie też elekcje zdarzyły się podczas sejmiku relacyjnego, przy czym w 1676 r. było to celowym działaniem zwolenników jednej kandydatury. Połączenie to, jak przedstawiono, wzbudziło protesty części szlachty, która oceniała, że jest to sprzeczne z prawem. Dlatego też takie zgromadzenia konsekwentnie w źródłach nazywane są elekcjami; nigdy nie spotykamy terminu sejmik. Elekcje w województwach ukraińskich często odbywały się w terminie sąsiadującym z innym zjazdem szlachty, przeważnie następnego dnia po sejmiku deputackim. Parokrotnie miały miejsce po innych sejmikach, relacyjnym lub przedsejmowym. Jak już wspomniano, po elekcji sędziego kijowskiego w 1664 r. doszło do protestu, w którym podniesiono argument, że wyznaczono ją podczas sejmu. Znamy jeszcze trzy przypadki wyboru urzędników w czasie obrad sejmowych: dwukrotnie w 1667 r. oraz 20 marca 1681 r. Nie spotkały się one z takimi zastrzeżeniami.

Wszystkie elekcje były zwoływane przez wojewodów, co potwierdza wniosek Karola Mazura⁸⁴. W innych ziemiach małopolskich czasem

kijowskie Siennickiemu konferowanego”, *ibidem*, k. 842–844. Zostały one oblatowane 22 września. Księga posiada znaczące luki, stąd brak w niej dokumentów dotyczących obu elekcji: zerwanej i zakończonej szczęśliwie.

⁸² ASZCh, nr 48, 117, 200. Dla okresu późniejszego miało to miejsce podczas sejmików 19 I 1671, 9 VI 1676, 30 XII 1677, 6 III 1680, 17 IX 1681, 1 III 1684, 18 XII 1698.

⁸³ ASWK, t. 3, nr 43, 109.

⁸⁴ K. Mazur, *op. cit.*, s. 78.

czynili to kasztelanowie. Uniwersały senatorów zwołujących elekcje są krótkie i przynoszą jedynie podstawowe informacje, podobnie jak te opublikowane w aktach sejmikowych⁸⁵. Znajdują się w nich informacje o przyczynach wakansu. Wyjątkowe było uzasadnienie w uniwersale z 27 stycznia 1667 r., kiedy wojewoda zwoływał szlachtę na elekcję podkomorzego, ale też sytuacja była nietypowa, ponieważ wciąż żył podkomorzy Niemirycz. Warto wymienić argumenty znajdujące się w uniwersałach. Senator czasem wskazywał, że do zwołania elekcji zobowiązuje go prawo, np. „z powinności urzędu mego”, „powagą moją senatorską składam”, „tedy *promonere* urzędu mego zdało mi się złożyć sejmik *electionem candidatorum*”, „elekcycje złożenie mnie należy”. Podkreślał także swoją troskę o właściwe funkcjonowanie wspólnoty i wypełnianie przez niego obowiązków wynikających z piastowanego urzędu. Jest to widoczne w wezwaniach: „aby sprawiedliwość świętą każdy jako najprędzej otrzymać mógł”, „czyniąc w tym i prawu popolitemu i żądaniu ichm. panów obywatelów województwa kijowskiego dosyć”, „sprawiedliwość święta przez lat kilka za ześciem z tego świata [–] zatrzymaną”, „żeby przez to jakowe w prawach ziemskich kijowskich nie były *impedimenta*”, „*bonum publicum et privatum* tamował się, zwykło dlatego *praeveniendō hac in parte et consulendo integritati* województwa”, „aby nie wakowały tak poważne urzędy podkomorzycy czernihowskiego i nowogrodzkiego, *consulendo* w tym *indeminitati* prerogacją z innemi równie i naszemu województwu”, „ażeby ten pomieniony tak wysoki i potrzebny podkomorstwa województwa kijowskiego nie wakował urząd, powinności mej którą na mnie włożyło prawo dosyć czyniąc”. Znajdujemy w jednym z uniwersałów apel do szlachty „gdzie abyście wm. *quam maximo concursu et frequentia* zjechać się *ex capax* ciężaru tego *parquam officio* z pośrzedka siebie obrać raczyli”, a w drugim zaś wezwanie, aby „z pośrzedku siebie, ludzi zacnych i tego urzędu godnych obrawszy JKMcI czterech kandydatów przez list swój prezentowali, aby ten urząd podkomorski człowiek zacny i zasłużony w RP od JKMcI otrzymał”, albo też: „ludzi godnych z między siebie obrali i JKMcI pnm zalecili”. Były to grzecznościowe formułki, zwłaszcza że w okresie wygnania sądy ziemskie i podkomorskie nie funkcjonowały w tych województwach. Z informacji znajdujących się w uniwersałach wynika, że wskazana przez Mazura praktyka zawiadamiania wojewody przez szlachtę o konieczności złożenia elekcji była stosowana w drugiej połowie XVII w., ale listów takich nie znaleziono⁸⁶.

⁸⁵ Akta sejmiku podolskiego, nr 52, 62.

⁸⁶ K. Mazur, op. cit., s. 78.

Uniwersały były wydawane przeważnie około miesiąc przed elekcją. Zdarzyły się jednak trzy przypadki, że elekcję naznaczano szybko, na trzy tygodnie (trzykrotnie), a nawet krócej — 10 (1665) i 15 dni (1650) wcześniej. Najdłuższy czas od wydania uniwersału do sejmików minął, kiedy od dnia wydania uniwersału do dnia elekcji miało upłynąć powyżej trzech miesięcy (dwa przypadki) i jeden, kiedy ten okres wynosił powyżej dwu⁸⁷. Trudno jednak wyciągnąć z tych danych jakieś przełomowe wnioski. Trzeba pamiętać, że część senatorów nie miała faktycznych związków z województwem, w którym pełnili urząd. Niekiedy swoje rezydencje posiadali poza Wołyniem, co wydłużało okres od uniwersału do sejmiku. W drugiej połowie XVII w. przez niemal cały czas były prowadzone działania wojenne, co często powodowało utrudnienia dla wojewodów, ale też i szlachty. Ponadto nie zawsze senatorowie byli rzeczywistymi przywódcami szlachty. Urząd senatorski był ważnym krokiem, ale nie jedynym, na drodze do zdobycia autorytetu w społeczności lokalnej. Podstawowe porównania z uniwersałami wydawanymi w podobnym czasie w województwie krakowskim pozwalają ocenić, że tam senatorowie związani z województwem (Stanisław i Aleksander Lubomirscy, Jan Wielopolski) zwoływali elekcję szybko (z reguły na około trzy tygodnie wcześniej), a inni znacznie później⁸⁸.

Sejmiki nie posiadały żadnych regulaminów lub spisanych procedur; odbywały się według utartych zwyczajów, co często podkreślano w uchwałach, np. zapisując, że obrady przebiegały „według prawa starodawnego”, „*solite moro*”, „według praw i dawnego zwyczaju”. W jednym uniwersale senator zwracał się do szlachty, aby postępowała „*ex gremio sui* według prawa pospolitego”. Jak wyżej wspomniano kwestia miejsca odbywania sejmików i elekcji była regulowana prawem, ale też parokrotnie wzbudziła kontrowersje. Dotyczyły one województwa kijowskiego. Zwołując elekcję do Żytomierza podkreślano, że jest to miejsce sejmikom z dawna naznaczone, ale kiedy obrady miały się odbyć we Włodzimierzu również powoływano się na prawo (w latach sześćdziesiątych przywoływano wcześniej uchwaloną konstytucję). Spory dotyczące miejsca, które toczyły się w połowie lat sześćdziesiątych, były jedynie pretekstem do zakwestionowania wyniku elekcji. Tym bardziej nie miały one uzasadnienia w latach 1676–1677, kiedy część szlachty domagała

⁸⁷ Elekcja pisarza braclawskiego w 1695 r. odbyła się po prawie pięciu miesiącach od wydania uniwersału (przyp. 78). Wybór podkomorzego czernihowskiego został wyznaczony po ponad trzech i pół miesiąca, ale nie doszedł do skutku, pisarza kijowskiego zaś w 1667 r. nastąpił po ponad dwóch miesiącach.

⁸⁸ ASWK, t. 2, nr 39, 101, 103, 111, t. 3, nr 43, 67, 110.

się przeprowadzania ich w Żytomierzu. Parokrotnie zwołując elekcję do Włodzimierza senator zaznaczał, że nie może się ona odbyć na terenie województwa, np.: „*ex quo ob hostilitate rebellium* w Winnicy *actu* elekcycje *celebrari* nie może”. Uzasadnienia dotyczące miejsca obrad znajdują się nie tylko w uchwałach elekcji, lecz także innych sejmików ukraińskich w tym czasie.

Kwestią budzącą zainteresowanie historyków jest frekwencja podczas zgromadzeń. Jak zgodnie podkreślają badacze, nie zdecydowała ona o uznaniu sejmiku za ważny. Jednocześnie akcentują też, że liczny udział szlachty w zgromadzeniach powodował, iż miały one nie tylko formalne prawo do podjęcia określonych decyzji, ale i dodatkową legitymację. Był także korzystny dla rozwoju życia sejmikowego i poczucia obywatelskiego szlachty. Elekcje w 1659 r. zostały odroczone z powodu niskiej frekwencji. O wyborze pisarza kijowskiego w kwietniu 1677 r. znajdujemy informację, że nie zakończył się pomyślnie z powodu nieobecności wielu obywateli. Termin przypadł podczas sejmku, ale tego argumentu nie podniesiono w manifestacji. Wówczas kłopoty z przeprowadzeniem elekcji mogły być konsekwencją często zakłócającego obrady sporu o urząd podkomorzego. Szlachta starała się podkreślać, że frekwencja była liczna, co w niektórych postanowieniach jest zapisane, np. „*et in plurimo ac frequenti congressu*”. Raz apelował o to wojewoda w uniwersale, pisząc, aby przybyli „*quam maximo concursu et frequentia*”. W manifestacji z 15 kwietnia 1680 r., skarżąc się na niską frekwencję podano, że obecnych było kilkanaście osób⁸⁹. Szczególnie ważny był udział w zgromadzeniach urzędników ziemskich. Podczas omówionych elekcji kwestia ta była poruszana w kilku protestacjach. Spotykamy ją nierzadko w źródłach dotyczących innych zgromadzeń. Udział elity szlacheckiej był także dodatkowym argumentem dla wykazania ważności zjazdu.

W postanowieniach elekcji znajdujemy czasem uzasadnienie dla znaczenia tego aktu. „Aby tym śpieszniej i sprawiedliwość święta *circa electos iudices terrestres*, ile w świętobliwym sądzie trybunale koronnym lubelskim przy sprawach województwa kijowskiego i *exulantium* swój efekt brała” oraz „tak prawu pospolitemu dosyć czyniąc, jako też *etiam in muniis* sesyje *ad augendo* na pomieniony urząd podkomorstwa czer-nihowskiego ludzi godnych, prawa, swobód i wolności szlacheckich wiadomych”. W tym drugim przypadku podkreślono też zalety kandydatów, aby ich wybór był uzasadniony, co było zgodne z wymogami

⁸⁹ Protestacja Michała Rodkiewicza i Stefana Czarnockiego, CDIAUK, f. 28, ks. 124, k. 341v.-343v.

statutu⁹⁰. Wymienianie zasług wybranych było praktykowane także podczas elekcji deputatów do trybunału. Warto tu przytoczyć zwroty znajdujące się w dokumentach: „kandydatów *bene possessionatos*, ludzi dobrych, prawa dobrze wiadomych i *cale huic honeri idoneos*”, „ludzi starożytnych, obywatelów dobrze osiadłych, praw i swiebód dobrze wiadomych, szlacheckiemu stanowi należytych i w Rzeczypospolitej *multis occasionibus* zasłużonych”, „obywatelów tego województwa i powiatu, ludzi zacnych, temu województwu i Rzeczypospolitej dobrze zasłużonych”, „praw i swiebód dobrze wiadomych, Rzeczypospolitej i JKMci zasłużonych”, „bracią naszych do tego urzędu sposobnych”, „starożytną szlachtę *qua sago qua toga* w województwie naszym *praestantes viros*”.

Czasem w postanowieniach znajdujemy *passus* dotyczący prawa monarchy do decydowania: „A któregokolwiek z tych czterech, jednego wola i łaska JKMci pnm na tej utwierdzi funkcycy, ten będzie *capacissimus huius muneris et oneris sufficientissimus* i wszystkie województwo nasze kijowskie *pro legitimo* onego mieć powinno” lub „tych tedy i my JKMci pnm zalecamy łasce, a którego z ichm. *electibus* pańska JKM *in hoc officio privilegiabit* łaska my *in votibus pro observantia debita* tego urzędu, *non deerimus* każdemu z ichmciów, aby JKM uważwszy zasługi każdego jednemu według woli swej konferować raczył”.

Ważną kwestią był sposób wyboru kandydatów. Najczęściej spotykamy zapis, że był on podjęty „zgodnie, jednostajnie bez wszelakiej kontradycycy” lub „zgodnemi głosami, *nemine contradicente*”. Uchwalając dokument, starano się podkreślić, że elekcja zapadła zgodnie, tzn. bez sprzeciwów. Często znajdujemy też informację, że decyzja zapadła wskutek kreskowania, na co wskazuje np. zwrot „*concordibus votis ad suffragia*” lub „*suffragiorum* obraliśmy”. Niekiedy zaś zapis wyraźnie informuje, że wynik zapadł większością: „*pluraliter suffragiorum*, czterech podług prawa *pluralitate*”. Warto zauważyć, że określenia „obraliśmy zgodnie” i „*pluralitate*”, podobnie jak „*pluraliter suffragiorum*” oraz „*nemine contridicente*” sąsiadują ze sobą. Pozwala to na wyciągnięcie wniosku, że w województwach ukraińskich w tym czasie kandydatów na urzędy wybierano większością. Potwierdzają to wyraźnie znane nam trochę dokładniej elekcje podkomorzego kijowskiego w 1676 r. oraz sędziego kijowskiego w 1684 r. W tym drugim przypadku dysponujemy informacjami o dokładnej liczbie głosów oddanych na kandydatów. Elekcja podkomorzego w 1676 r. nie została zerwana, mimo że była obecna grupa przeciwników. Niewątpliwie dokonano manipulacji, starając się ukryć uniwersał o jej zwołaniu, potem ją przeprowadzono, nie czekając, aż liczniejsza grupa przeciwników

⁹⁰ K. Mazur, op. cit., s. 55–56.

przyjedzie do Włodzimierza⁹¹. Można przypuszczać, że wybory według zasady większości były utrwalonym zwyczajem⁹².

Sześciokrotnie zdarzyły się sytuacje, w których trzech wybranych kandydatów dokonało cesji głosów na czwartego. Pięć z tych przypadków miało miejsce podczas elekcji czernihowskich w latach 1678–1682, a jeden na elekcji pisarza braclawskiego 12 września 1673 r. Znajdujemy też w źródłach informacje o nieco innym przypadku. Dwukrotnie w instrukcjach Kijowianie wstawiali się za podsędkiem kijowskim Janem Olizarem Wołczkiewiczem, aby otrzymał godność kasztelana. Instancję na sejmikach za nim wniósł podkomorzy Marcjan Czaplic, a argumentowano ją, „że konkurrentey do podkomorstwa ustąpił jego mości, choć był na ten czas wyższym urzędnikiem”⁹³. Nie było to więc przekazanie głosów, lecz raczej nietypowa rezygnacja z kandydowania. Trzy kwestie w tej sytuacji budzą zastanowienie: postulat ten pojawił się 20 lat po owej elekcji podkomorskiej, zgłoszono go w czasie bezkrólewia (posłowie mieli wstawiać się najpierw u prymasa i pieczętarzy, a potem u przyszłego monarchy), a ponadto wśród wielu protestacji i innych źródeł dotyczących tej burzliwej elekcji nazwisko Olizara w ogóle się nie pojawiło⁹⁴.

Uchwalany dokument jest określany w źródłach jako elekcja i zgodnie z utrwalonym zwyczajem marszałek miał oblatować go w grodzie. Właściwie niewiele wiadomo, jak wyglądała procedura informowania monarchy o dokonanej wyborze. W konstytucji z 1552 r. było zapisane, że kandydaci „Nam otworzystym listem będą opowiedzeni”⁹⁵. W elekcjach znajdują się czasem lakoniczne zapisy: „według prawa JKMc i pnm prezentujemy”, „łasc JKMc i zalecamy”, „do łaski JKMc i odsyłamy”. W kilku jest sformułowanie pozwalające na pewne dywagacje: „atestacją przez marszałka sejmiku *electionis* na *candidato* do dostąpienia łaski JKMc i otrzymania przywileju na to podkomorstwo, onym wydali” lub „marszałkowi koła naszego wydać atestacje ichm. panom kandydatom, zleciliśmy”. Wskazuje ono, że kandydaci otrzymywali atestację z podpisem marszałka, która była potwierdzeniem, że zostali wybrani. Określenie atestacja występuje tylko na końcu dokumentu (ten nazywany jest

⁹¹ J. Stolicki, *Konflikt o urząd podkomorzego*, passim.

⁹² Przypuszczenia takiego nie wysuwa Karol Mazur (op. cit.). Trzeba zauważyć, że w województwie kijowskim od 1613 r., a więc od dawna, obowiązywała zasada wyboru posłów i deputatów większością, „Obieranie Deputatów y Posłów, w Woiewodztwie Kiiowskim”, VL 3, s. 85.

⁹³ AJZR, s. 541, 548.

⁹⁴ J. Stolicki, *Konflikt o urząd podkomorzego*, passim.

⁹⁵ VL 2, s. 8 (pkt 42).

elekcją), kiedy marszałek ma zlecone, aby wydać go kandydatom. Przeważnie znajdujemy jednak sformułowanie, aby oblatować go w księżde i wtedy używano określenia elekcja. Pojęcia „atestacja” używano więc wymiennie z określeniem „elekcja”, ale znacznie rzadziej. Znajdujemy także źródła, w których jest zapisane, że wybierając deputatów, także dawano im atestację poświadczającą o tym wyborze⁹⁶.

Uwieńczeniem elekcji kandydatów była nominacja monarchy. W przywilejach znajdujemy rozmaite informacje dotyczące wybranego urzędnika. Czasem jest w nich dokładne wymienienie jego zasług, niekiedy zaś bardziej ogólne informacje np. „*in sago et toga przeciwko nam i Rzeczypospolitej stateczna życzliwe et exemplaria merita* znajdują tę cenę w respekcie naszym”⁹⁷. Najwięcej konkretnych wiadomości znajduje się w przywileju na urząd dla Aleksandra Felicjana Cieszkowskiego⁹⁸. Na ich podstawie możemy ustalić, w jakich wydzarzeniach wojennych brał on udział. Czasem w przywileju znajdujemy też wzmiankę o poprzedniku.

Zakończeniem tej procedury była prezentacja przywileju połączona zazwyczaj z przysięgą, którą składał urzędnik. Według konstytucji z 1598 r. może „bydź odprawowana, *in absentia Palatini et Castellani*, przed Urzędnikami Ziemi, y szlachtą na Rokach Ziemi, abo leżeniu ksiąg sądowych onego Woiewództwa y Ziemi”⁹⁹. Województwa ukraińskie nie odbywały roków ziemskich w tym czasie, a tylko kijowskie prowadziło księgi grodzkie. Ze skąpych informacji wynika, że przysięgę składano podczas sejmiku województwa lub roczków grodzkich wóldzimierskich. Nie było to jednak regułą. Wiadomo, że Marcjjan Czaplic w 1676 r. złożył ją w Lublinie podczas trybunału (podobnie Antoni Siennicki w 1700 r.), kiedy najprawdopodobniej uzyskał korzystny dla siebie werdykt. Z kolei pisarz ziemski czernihowski Paweł Lubieniecki złożył ją 23 listopada 1680 r. „*in praesentia* podkomorzego czernihowskiego Chorzewskiego, za zleceniem całego województwa na wysłuchanie tego iuramentu, w tym uproszonym także jm. pana Franciszka Cieszkowskiego podsędka, Aleksandra Białobrzęskiego regenta przysięgłego ziemskiego wóldzimierskiego

⁹⁶ Sformułowanie takie znajdujemy w postanowieniach sejmików ukraińskich deputackich. Termin atestacja był częściej używany przez szlachtę podolską, *Akta sejmiku podolskiego*, passim.

⁹⁷ Przywilej Jana III na urząd sędziego ziemskiego kijowskiego Wojnarowskiemu podstarościemu wóldzimierskiemu, w obozie pod Chocimiem 11 X 1684, CDIAUK, f. 28, ks. 129, k. 1156–1156v.

⁹⁸ Przywilej Jana III dla Aleksandra Felicjana Cieszkowskiego na urząd podkomorzego nowogrodzkiego, 17 IX 1680, CDIAUK, f. 28, ks. 124, k. 1395–1396v.

⁹⁹ VL 2, s. 369.

i innych wielu obywatelów województw koronnych tu do grodu dla wyjmowania spraw swoich przytomnych”¹⁰⁰.

Jak już podkreślono, sądy ziemskie i podkomorskie nie były szlachcie ukraińskiej w tym czasie potrzebne. Zresztą w całej Koronie przeżywały kryzys i zostały zastąpione przez sądy grodzkie. Odbywanie elekcji na urzędy świadczy o przywiązaniu szlachty do starych praw. Sądy stanowiły bowiem element prawa i tradycji, do której obywatele się często odwoływali.

Streszczenie

W artykule przedstawiono kilkanaście elekcji urzędników województw ukraińskich. Podobnie jak sejmiki, odbywały się one we Włodzimierzu. Możliwość przeprowadzania tam elekcji dały konstytucje sejmów w 1658 i 1659 r. Pierwsze miały miejsce w 1661 r. Utrzymała się praktyka informowania wojewody o wakacie przez szlachtę. Senator wydawał uniwersał zwołujący sejmiki, w którym podkreślał swoje uprawnienia oraz związki z obywatelami. Zazwyczaj elekcja była zwoływana długo po tym, jak urząd został zwolniony. Elekcje odbywały się w różnych terminach, ale najczęściej był to dzień po sejmiku deputackim. Przywiązywano dużą wagę do wysokiej frekwencji. Podczas tych zgromadzeń nie zajmowano się innymi kwestiami, ale tylko obiorem czterech kandydatów na urzędy sądowe. Szlachta obradowała według starych zwyczajów. Postanowienia zgromadzenia były oblatowane przez marszałka oraz przesyłane królowi, który wybierał spośród wybranych kandydatów urzędnika. Czasem w przywileju uzasadniał tę decyzję, podkreślając jego zasługi. Dokończeniem tej procedury była przysięga, którą wybrany składał przed szlachtą, przeważnie podczas sejmiku. Wybór kandydatów następował zgodnie; często zapisywano, że decydowano większością. Niekiedy w postanowieniach zwracano uwagę na zalety kandydatów i ich kompetencje do pełnienia funkcji sądowych. Sześciokrotnie zdarzyła się sytuacja, że po zakończeniu elekcji trzech wybranych kandydatów scedowało swoje głosy na czwartego. Czasem podczas obrad miały miejsce spory, dzięki którym możemy dowiedzieć się więcej o konfliktach wśród szlachty ukraińskiej. Niektóre sejmiki uległy zerwaniu, ale w większości było to konsekwencją innych zatargów, a nie konfliktu o urząd.

Elections to Land Offices (Election Sejmiks) in the Ukrainian Provinces during the Exile

The article presents several elections of officials for Ukrainian provinces. Like sejmiks, the elections were held in Volodymyr, which was given this right by the Sejm constitutions in 1658 and 1659. The first elections took place in 1661. The practice

¹⁰⁰ Przysięga Pawła Lubienieckiego na pisarstwo ziemskie czernihowskie, CDIAUK, f. 28, ks. 124, k. 1387–1388v.

to inform the governor of a vacancy by the nobility continued. The senator issued a universal summoning sejmiks, in which he emphasised his powers and his relationship with the citizens. Usually, an election was called long after the office had been vacated. Elections were held on various dates, but most often, it was the day after a deputational sejmik. Great importance was attached to high attendance. During these assemblies, no other issues were dealt with, but only the election of four candidates for judicial offices. The nobility deliberated according to old customs. The decisions taken by the assembly were registered by the marshal of the sejmik and then sent to the king, who chose an official from among the presented candidates. Sometimes, in the written appointment to the office, he justified his decision by emphasising the candidate's merits. The oath taken by the elected official before the nobility, usually during a local assembly, completed this procedure. Candidates were elected unanimously; it was often written down that the decision was made by the majority. Sometimes the decisions highlighted the candidates' merits and competence to perform judicial functions. There were six occasions when three elected candidates ceded their votes to a fourth after the election was over. Occasionally, disputes erupted during the sessions, making it possible for us to learn more about the conflicts among the Ukrainian nobility. Some sejmiks were broken off, but this was a consequence of other disputes rather than fighting for the office in most cases.

Bibliografia

Edycje źródłowe

- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1: 1572-1632, cz. 1: 1572-1616, cz. 2: 1616-1632, wyd. Włodzimierz Dworzaczek, PWN, Poznań 1957-1962.
- Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1572-1655*, wyd. Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej, Księgarnia Akademicka, Kraków 2020.
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 1: 1572-1620, wyd. Stanisław Kutrzeba, Kraków 1932, t. 2, fasc. 1: 1621-1648, Nakładem PAU, t. 2, fasc. 2: 1648-1660, t. 3: 1661-1673, t. 4: 1674-1680, t. 5: 1681-1696, wyd. Adam Przyboś, Ossolium, Wrocław-Kraków 1953-1983.
- Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572-1632*, wyd. Henryk Gmiterek, Archiwum Państwowe, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2016.
- Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572-1668*, wyd. Wiesław Bondyra, Henryk Gmiterek, Jerzy Ternes, Archiwum Państwowe, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013.
- Akta sejmiku podolskiego in hostico 1672-1698*, wyd. i oprac. Jarosław Stolicki, Societas Vistulana, Kraków 2002.
- Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane*, t. 2-4, Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1980.

Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе, cz. 2, t. 2: Акты для истории провинциальных сеймиков Юго-Западного края во второй половине XVII века, Киев 1888.

Opracowania

- Gierowski Józef Andrzej, *Sejmik generalny Księstwa Mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław 1948.
- Konieczna Diana, *Ustrój i funkcjonowanie sejmików elekcyjnych w powiecie brzeskolitewskim do 1764 roku*, w: *Po unii — sejmiki w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. Henryk Lulewicz, Marek Wagner, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2013, s. 43–57.
- Konieczna Diana, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskolitewskiego w latach 1565–1763*, DiG, Warszawa 2013.
- Mazur Karol, *W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648*, Neriton, Warszawa 2006.
- Pawiński Adolf, *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*, PIW, Warszawa 1981.
- Pawiński Adolf, *Sejmiki ziemskie. Początek ich i rozwój aż do ustalenia się udziału posłów ziemskich w ustawodawstwie sejmu walnego 1374–1505*, nakładem autora, Warszawa 1895.
- Stolicki Jarosław, *Konflikt o urząd podkomorzego kijowskiego w 1676 r.*, „Соціум. Алманах соціальної історії” 2020, 15–16, s. 156–172.
- Stolicki Jarosław, *Księgi województwa kijowskiego w czasie wygnania* (artykuł złożony do druku w: „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”).
- Stolicki Jarosław, *Miejsca odbywania sejmików koronnych na wygnaniu w latach 1648–1696*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 144, 2017, 3, s. 441–457.
- Stolicki Jarosław, *Spory wśród szlachty kijowskiej w czasie konfederacji gołąbskiej*, w: *Ustrój — polityka — kultura. Studia ofiarowane Profesor Stefanii Ochmann-Staniszwskiej*, red. Jerzy Maroń, Robert Kołodziej, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011 (Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 3394, Historia 184), s. 69–75.
- Stolicki Jarosław, *Szlachta województwa kijowskiego wobec problemów sądownictwa w drugiej połowie XVII wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 148, 2021, 3, s. 17–31.
- Śreniowski Stanisław, *Organizacja sejmiku halickiego*, nakł. Towarzystwa Naukowego we Lwowie, Lwów 1938 (Studia nad Historią Prawa Polskiego, t. 16, z. 3).
- Plaża Stanisław, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, PWN, Warszawa–Kraków 1984.

- Urzednicy wojewodztw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Eugeniusz Janas, Witold Kłaczewski, Biblioteka Kórnicka, Kórnik 2002 (Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku, t. 3, Ziemie ruskie, z. 4).
- Zakrzewski Andrzej B., *Sejmiki Wielkiego Ksiestwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie. Sejmik trocki*, Liber, Warszawa 2000.
- Zwierzykowski Michał, *Klasyfikacja sejmików na przykladzie funkcjonowania sejmiku wojewodztw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, w: *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięcioletnie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, ks. 1, kom. red. Marian Mikołajczyk [et al.], Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2010, s. 589–594.

B i o g r a m: dr hab. Jarosław Stolicki, profesor UJ, Zakład Historii Polski Nowożytnej w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Zainteresowania badawcze: Jan III Sobieski, ustrój Korony w epoce nowożytnej, ziemie ruskie i ukraińskie w XVII w., miejsce Rzeczypospolitej w Europie w drugiej połowie XVII w., edytorstwo źródeł parlamentarnych; kontakt: jaroslaw.stolicki@uj.edu.pl.

A u t h o r: Jarosław Stolicki, PhD with habilitation, prof. of the Jagiellonian University, Department of Modern Polish History at the Institute of History of the Jagiellonian University in Krakow. Research interests: Jan III Sobieski, the Crown political system in the early modern era, Ruthenian and Ukrainian lands in the seventeenth century, the place of the Commonwealth in Europe in the second half of the seventeenth century, editing of parliamentary sources; contact: jaroslaw.stolicki@uj.edu.pl.